

Рідна мова – шлях до Бога

Андрій Гнатюк

Історія української мови свідчить про її давність, первинність серед східнослов'янських, а, отже, правомірність послуговування у всіх сферах.

Тричі на рік календар нагадує і спонукає до збереження рідної мови. 9 листопада – День української мови і водночас пам'ять знаменитого св. Нестора-літописця, автора «Повісті минулих літ». Літописець Нестор – не просто хранитель нашої давньої історії, а й благочестивий чернець, чиї моці виявилися нетлінними й тепер покояться у Ближніх печерах Київської лаври. Уже згодом, через тисячу років, про вшанування цієї постаті подбала й держава, прив'язавши до дня його пам'яті й день української мови.

24 травня вшановуємо ще одних святих – Кирила і Мефодія – авторів слов'янської абетки, які стояли біля витоків народження, а може, вже і розвитку української книжної мови.

І ще один день рідної мови – 21 лютого.

Уже діяння цих подвижників, з якими ми пов'язуємо розвій нашої мови, спонукають до висновків, що українська сформувалася набагато раніше, аніж у XIV столітті, як стверджує заскорузла радянська теорія. За нею українська, як самостійна, походить із давньоруської, яка розпалася. За цією ж радянською теорією розпад дав самостійне життя російській та білоруській мові. Про значно глибше коріння української мови свідчить чимало факторів. Пізніше стали формуватися білоруська та російська.

Проте останнім часом усе більше мовознавців схиляються до думки, що українська сягає корінням у сиву давнину, приблизно аж до VI століття. Такої версії притримуються митрополит Іларіон (в миру – Іван Огієнко), деякі російські, чеські та польські історики. А дехто із наших учених зародження української мови пов'язували з землями, де згодом виникла Волинь. Ось цитата із книги митрополита Іларіона, на яку він посилається у праці «Історія української літературної мови».

«Деякі вчені, наприклад, російські історики Ключевський, Платонов ін., твердять, що слов'янською прабатьківщиною були Карпати. Славний російський мовознавець Олексій Шахматов, доводив, що ця прабатьківщина лежала на півночі, в басейні Західної Двіни й Німана. Чеський археолог Нідерле колись слов'ян уважає головно Полісся, ті землі, де тепер живуть білоруси: деś від Вісли на схід до Дніпра, польський учений Ян Розвадовський шукає колыску слов'ян деś на сході від Німана й Дніпра. Наш історик М. Грушевський доводить, що слов'яни по виділенні з індоєвропейської спільноти засіли територію від Карпат до валдайської височини, по горішньому й середньому Подніпров'ї та між Віслою й Німаном, цебто головно на землях пізнішої України. Український учений Степан Смаль-Стоцький бачить слов'янську прабатьківщину на великому просторі «від Вісли далі в глибину східноєвропейської низини менше-більше до Дніпра; слов'яни сягали на північ до фінів, а на південь, здається, аж до Дністра, а може й до Прута, але ніде до Дунаю, не сягали ще до Чорного моря, а так само ніде не переступили Карпат»¹.

Праматір'ю нашої мови була індоєвропейська – одна із 20 мовних сімей світу. Вона існувала в V тисячолітті до Р. Х. А прабатьківщиною індоєвропейських народів була Європа. За 2-3 тисячі років до народження Христа вона остаточно роздробилася на 12 мовних груп, одна з яких праслов'янська. Саме в ній зародилася українська. Загалом, як свідчить видання «Українська мова. Енциклопедія» за редакцією Ігоря Муромцева, з індоєвропейської постало 150 мов. Ними розмовляє більше третини людства. Деякі вже мертві.

Від індоєвропейської мови нам дісталися слова, що були назвами частин тіла, явищ природи, рослин, тварин, найнеобхідніших дій і процесів, а саме: «мати», «син», «брат», «сестра», «жінка», «дочка», «кров», «око», «зуб», «язик», «ніс», «сонце», «дерево», «дім», «день», «небо», «сидити», «життя», «робота», «стояти», «їсти», «олень», «свиня», «журавель» тощо. Уже тут починають проглядатися риси, які згодом стали характерними сучасній українській мові. Простежити це можна на прикладі слова «око». Його перейняла і старослов'янська мова, але множинна форма уже «очеса». Давня

¹ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2004. – С. 73-74.

форма «очі» в українській збереглася й досі. А от у російській вона вживається лише в книжно-поетичному стилі. Слова ж «око» в російській збереглося у випадках, коли йдеться про минуле, або у висловах, які дійшли із давнини: «око за око, зуб за зуб». Академічний «Російсько-український словник» у 3 томах, який побачив світ на початку 80-х ХХ століття, подає слово «око» в російській мові як застаріле поетичне. Те ж саме стосується й омоніма, яке називало масу². В українців ще й досі зберігся вислів «на око», що означає «приблизно».

Сучасний «Етимологічний словник української мови в 7 томах» слово «око» виводить із грецької³.

Про це ж, але більш категорично пише у своєму «Етимологічно-семантичному словнику української мови» митрополит Іларіон: «Слово "око" в рос. мові не вживається в однинній формі»⁴.

В українській від слова «око» походить чимало слів: «очище», «очиска», «очки» і «очка», «оченята», «очний», «наочний», «заочний», «очне яблуко», «окань» (людина з великими очима), «окастий» (окоподібний), «очник», «окуліст», «окуляри», «позаочі». У російській мові самостійно вживаються лише слова «очки» («бали в грі або окуляри»), «окулист». «Очный» – лише у фразеологізмі «очная ставка». Причому, як зазначає російський мовознавець Микола Шанський у книзі «У світі слів»,

«за своєю структурою вислів "очна ставка" належить до моделі "іменник+прикметник", що наистовхує на думку про його виникнення на основі вільного поєднання слів саме такого типу (пор. "красная девица" – "гарна дівчина", "голуба кров" тощо). Неважливо, що його, тобто такого поєднання, зараз немає, але раніше ж воно могло бути. Однак такий висновок був би неправильним, – продовжує Шанський, – оскільки первинного, (здавалося б, настільки необхідного) непостійного сполучення прикметника з іменником "очна ставка" не було ніколи. Вислів "очна ставка" народився одразу як фразеологізм у результаті зміни більш старої юридичної формули "ставити з очей на очі"»⁵.

² Російсько-український словник. – Т. 2. – С. 304.

³ Етимологічний словник української мови. К.: Наукова думка. – Т.4. –1981-2012. – С. 171.

⁴ Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови в 4 томах. – Вінніпег, 1979. – С. 365.

⁵ Шанский Н. М. В мире слов. – М.: Просвещение. – 1978. – С. 236.

Приблизно у XVIII столітті виникло слово «глаз», що спочатку означало «куля». Звідки воно взялося в російській мові, етимологи однойменної думки не мають. Але воно витіснило слово «око», йдеться в «Етимологічному словнику російської мови для школярів».⁶ Тож похідних слів від «око» чи не найбільше в українській мові і вони найближчі до його первинної форми однини і множини.

Українська мова зберегла первісну форму слова «життя». Пізніше старослов'янська мова принесла два схожих слова: «живот», що означає «життя», і «житіє», що означає «опис життя, біографія». Митрополит Іларіон у своєму «Етимолого-семантичному словнику» подає їх як архаїзми. Так само архаїзмом для української є слово «жизнь», що теж походить із старослов'янської, але є літературною нормою в російській. Як тлумачить владика,

«укр. іменник "життя" утворений з укр. дієслова "жити" (не від ст. сл. "житіє") – на зразок: "жати – жаття", "шити – шиття", "пити – пиття"... Укр. слово "життя" тепер заступає нам всі три ст. слов. його синоніми – животъ, житіє, жизнь, які згодом почали були відрізнятися одне від одного своїми семантичними нюансами»⁷.

Ці два приклади дають підстави припускати, що індоєвропейська мова була прамовою української. Іншими словами, українська почала формуватися або виокремлюватися в самостійну ще до Р. Х.

З індоєвропейської мови розвинулася праслов'янська. Ця доба теж тривала немало – близько 2000 років. І що найбільш цікаво, її носії зосереджувалися саме на великій Волині. Митрополит Іларіон знову посилається на Степана Смаля-Стоцького:

«В осередку прабатьківщини (так десь на теперішній Волині) жили племена – для ліпшого розуміння дамо їм теперішні назви – в меншій часті від заходу польські, в більшій часті від сходу, а може, трохи ще й з півдня від польських – українські (бужани, воляни, дуліби, лучани, деревляни, тиверці)... Межували на північ білоруські племена (особливо дреговичі над Прип'яттю) та

⁶ Рут М. Э. Этимологический словарь русского языка для школьников. – Екатеринбург. Москва. – 2009. – С. 51.

⁷ Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови в 4 томах. – Вінніпег, 1979. – Т.2. – С. 47.

за ними кривичі, за якими далі на північ ішли великоруські племена (радимичі й в'ятичі), так що з заходу всі вони стикалися з польськими племенами, на самому північному сході в сусідстві з поморянами на захід, а з балтами й далі з фінами на північний схід сиділи словіни»⁸.

Але спокій слов'ян почали порушувати готи. Їх осідком була Прибалтика понад річкою Вісла. Вони досягли Дунаю та Чорного моря, тим самим принісши на землі сучасної України християнство. Особливо про себе вони заявили в Криму в містечку Партеніт, поблизу гори Аю-Даг, або Ведмідь-гори, де у 20-х роках VIII століття народився майбутній єпископ Готії Іоан. Активно виступав проти іконоборців. Саме на Ведмідь-горі він заснував монастир Петра й Павла. Сюди переніс єпископську кафедру Готії. За однією з версій владика помер 26 червня 790 року в Туреччині, звідки втік від переслідування хозар. Тіло його доправили в Партеніт і поховали в заснованій ним обителі. За іншою – смерть його застала поблизу Балаклави 26 червня 785 року. І похований він нібито там. Але мошні його досі не знайдені.

Готи панували тут 150-200 років. Саме вони привнесли в нашу мову слова «*nip*», «*nist*», «*хрестити*». Потім їх змінили монгольське плем'я гунів, а в VI столітті – монгольське плем'я аварів, після чого слов'яни почали поширюватися на все більших площах. А отже, почала окремо формуватися мова кожної групи. Одні пішли на Балкани, західні – за Одру, радимичі й в'ятичі – понад Оку, українські племена – тиверці, дуліби, угличі, деревляни зайняли територію від Дунаю й Чорного моря аж до Карпат, деякі племена осіли на Балканах. Така роздрібленість не могла не позначитися на мові слов'ян. Тому відтоді у кожній групі поволі починає формуватися власний говір. Як зазначає митрополит Іларіон, доба ця закінчилася у IX-X століттях⁹.

Саме на ці часи припадає діяльність перших слов'янських просвітителів Кирила й Мефодія, які, до речі, належать до сонму волинських святих. Брати походять із Греції, були високоосвіченими людьми. Добре знали південномакедонський діалект солунських слов'ян, звідки родом, грецьку, латинську, арабську та єврейську мови. Кирило працював

⁸ Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови в 4 томах. – Вінніпег, 1979. – Т.2. – С. 74-75.

⁹ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. – К., 2010. – С. 78.

патріаршим бібліотекарем у Константинополі. З книги «Українська мова. Енциклопедія» відомо, що, ще не будучи монахом, під час перебування в Херсонесі у 860-861 роках знайшов праслов'янські книги, матеріали яких згодом прислужилися йому для вдосконалення створеної абетки¹⁰. Про знайдення книг свідчить «Житіє Костянтина», пам'ятка X віку, яку цитує в книзі «Рідна мова» митрополит Іларіон:

«ОБРѢТЪ ЖЕ ТОУ ЄВАНГЕЛІЄ Н ПСАЛТИРЬ, РОЗСЬКЫЛАН ПИСАНЫ ПИСАНО,
Н УЛОВѢКА ОБРѢТЪ, ГЛАГОЛЮЩА ТОЮ БЕСѢДОЮ, Н БЕСѢДОВАК С ННДЪ,
Н СНАЗ РѢЧН ПРИНДЪ, СВОЕЙ БЕСѢДѢ ПРИКЛАДАА РАЗАНУНАА
ПИСАНА ГЛАСНАА Н СЪГЛАСНАА, Н, КЪ БОГОУ ДОЛНІТВОУ ТВОРА,
ВЪСКОРѢ НАУА УСТН Н СЪКАЗАТИ. Н ДЪНОУ НА СЛОВ ДНКАХОВ
БОГА ХВАЛАЩЕ»¹¹.

Цебто, Костянтин

«знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою), знайшов і чоловіка, що говорив тією ж мовою, і розмовляв з ним; а навчившись (від нього) наголосу (вимови), прикладав (рівняв) до своєї мови (для ліпшого вивчення київської вимови) різні звуки голосні та приголосні; помолившись Богові, скоро почав читати й говорити (по-київському). І многи дивувалися йому й хвалили Бога. Що це було за руське письмо, наука остаточно ще не встановила, але певним є те, що письмо таке було, що тепер і доведено археологічними розкопками».

Отже, це дає підстави припустити, що мова наших предків уже на той час буда доволі розвинутою.

Перед самою смертю 869 року Кирило постригся в ченці. Тоді й отримав це ім'я. Досі він був Костянтином.

Світське ім'я Мефодія невідоме. Він хоч і був старшим братом, монахом став раніше. 863 року візантійський імператор Михайло III та константинопольський патріарх Фотій на прохання моравського князя Ростислава послали братів у Моравію для ведення церковної служби слов'янською мовою, щоб протистояти впливу латинської мови німецьких місіонерів. Правителі Моравії з радістю прийняли братів. Але німецькі єпископи виступили категорично проти. Урешті-

¹⁰ Українська мова. Енциклопедія. – К.: Майстер-клас, 2011. – С. 148.

¹¹ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. – К., 2010. – С. 319.

решт 867 року Кирила й Мефодія викликав до себе папа римський Миколай. Але, поки дісталися Рима, папа помер. А його наступник Адріан не хотів втратити вплив на слов'ян і виправдав слов'янські богослужіння й проповіді Кирила й Мефодія. Кирило більше не повернувся в Моравію. У Римі він захворів, постригся у схиму і 14 лютого 869 року помер. З Волино-Почаївського патерика відомо, що Мефодій згодом повернувся в Моравію і продовжив справу, яку започаткували з братом. Гніву німців знову не було меж. За той час папу Адріана змінив Іван III, але й він прихильно ставився до слов'янізації Церкви. Один раз німцям частково вдалося переконати папу, щоб той заборонив слов'янські богослужіння, але після зустрічі з Мефодієм рішення своє відмінив. Мало того, Мефодій став архієпископом.

Тим часом проповідь Мефодія ширилася все далі. Розросталася й Моравська держава. На той час вона об'єднувала кілька слов'янських племен і простягнулася аж до річок Буг та Стир. Хоча історик Г. Крушинський, на якого посилається патерик, уточнює, що Західний Буг не може бути остаточною межею Моравії, бо бужани – одні з корінних поселенців Волині, ширилися аж до річки Вепр, що підтверджується схожістю забужан з волинянами, а саме місто Волин існувало по західний бік Бугу¹². Тож тогочасна і сучасна Волинь входили до Моравської архієпископії Мефодія. До речі, чеський історик Нідерле, про якого згадує митрополит Іларіон у праці «Історія української літературної мови» з посиланням на Степана Смаль-Стоцького, стверджує, що анти, тобто «волиняки перші утворили свою державу»¹³. Правда, багато хто з цим незгідний.

Але що цікаво. Перш ніж їхати в Моравію, Кирило розробив першу слов'янську азбуку-глаголицю, і з Мефодієм переклали із грецької на слов'янську, тобто південномакедонський солунський діалект, Євангеліє, Апостол, Літургію, фрагменти Псалтиря і Требника. Цей діалект став основою старослов'янської мови.

У глаголиці було 40 букв. Але вже там з'являються букви, які позначають питоמו українські звуки [дз] та [ї]. Звук [є] позначала буква, яка вже тоді була досить подібною у накресленні до сучасної української «є». Як система знаків письма, глаголиця ідеально відповідала

¹² Патерикъ Волино-Почаевскій / Протоіерея А. Ф. Хойнацкого. – Житомир, 1997. – С. 26-27.

¹³ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2004. – С. 82.

слов'янській фонологічній системі. Сама ж назва «глаголиця» походить від слова «глаголити», тобто «говорити». На Русь ця система поширилася з Болгарії та, ймовірно, з Македонії. Найдавніша глаголична пам'ятка Київської Русі – Київські глаголичні листки – датується кінцем IX або початком X століття. Згодом глаголицю витіснила кирилиця. Давніша мала 24 букви та 12 спеціальних знаків на позначення характерних звуків слов'янської фонетичної системи. У тому числі й [дз], який позначався як «s». Із найдавніших джерел, які створені кирилицею і відкриті у Київській Русі, до нас дійшли Савине Євангеліє кінця X – початку XI століття, і Супрасльський збірник XI століття, найдавніша точно датована кирилична книга – давньоруське Остромирове Євангеліє 1056-1057 років. Збереглися золоті та срібні монети князя Володимира з кириличними текстами, карбовані прибіжно наприкінці X століття.

До спільнослов'янських слів належать «плем'я», «чоловік», «чоло», «шия», «рот», «тіло», «мило», «весло», «дар», «душа», «дума», «кінь», «пес», «віл», «ведмідь», «пишоно», «вікно», «холодний», «гіркий», «кислий», «сад», «межа», «берег», «сторона», «борода», «там», «тут» та інші. Правда, звучать вони по-різному. Слово «вікно» походить від індоевропейського ****u̯ikno***, яке у свою чергу походить від слова «око». Але враховуючи, що не всім українцям було притаманне вживання слів, які починалися на голосний, люди додавали спереду приголосний. Особливо це характерно для Волині. Навіть сьогодні по селах, де колись жило плем'я волинян, кажуть «гурок», замість «огірок», «Ганя», а не «Аня», «гануча», або «гонуча» замість «онуча», «гукно», але тільки не «окно», «гоко», а не «око». У деяких словах [о] змінилося на [і], а попереду традиційно постав приголосний. І вийшло не «отчим», а «вітчим», не «Отчизна», а «Вітчизна», не «одчай», а «відчай». А в «очної ставки» з'явився синонім «віч-на-віч». Навіть сучасне, але менш вживане слово «одразу» отримало пару – «відразу». Отже, не «окно», а в українській стало «вікно». Як зазначає митрополит Іларіон у I томі свого словника, вікно – «ніби око хати»¹⁴.

Не менш цікава історія походження слова «ведмідь». Воно постало зі старослов'янського ****medvedь***, а утворилося через зміну приголо-

¹⁴ Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови в 4 томах. – Вінніпег, 1979. – С. 230.

сних у складах, ніби як «ведений медвідь», зазначає у словнику митрополит Іларіон. «Медвідь» означає «той, то відає медом». Так склалося тому, пише митрополит Іларіон, бо слов'янські мови в глибоку давнину не знали точної назви цього звіра – це забороняли певні закони – які вважали ведмедя шкідливою силою. Тому не вимовляли голосно, називаючи, «той, що мед їсть»¹⁵. Форма залишилася в більшості слов'янських мов, але не в українській.

З цього можна зробити висновок, як річка шукає собі шлях до моря, до простору, так і мова шукає собі шлях до носія, до народу, в якому вона має шліфуватися. В «Історії української літературної мови» владика говорить про українську як таку, що від спільнослов'янської «відірвалася вже з виразними своїми рисами»¹⁶. Остаточно українська мова сформувалася в середині IX століття, стверджує митрополит, коли з племен почав складатися український народ.

Територія розселення українських племен була надто широкою. Початковий літопис, який наводить архієрей, згадує про:

- 1) полян, що жили над Дніпром, у теперішній Київщині;
- 2) деревлян, які жили в лісах уздовж річок Горинь, Прип'ять і Дніпро;
- 3) сіверян, сіверів – жили по Десні й лівих притоках середнього Дніпра;
- 4) уличів – Між Дністром та Бугом;
- 5) тиверців – на південний захід від уличів, над Дністром аж до моря;
- 6) дулібів, волинян – над верхнім Західним Бугом;
- 7) хорватів і лучан – у Галичині. 981 року князь Володимир приєднав їх до своєї держави¹⁷.

Проте об'єднуватися в державу нашим племенам не давали часті набіги монгольської орди. А коли на півдні та сході, у степах між Каспійським та Азовським морями постала Хозарська держава, то вона стала заслоном для наших предків аж до X століття.

Паралельно з українською почали поставати й російська та білоруська мови, але кожна у своїй місцевості. Їхні племена жили уздовж

¹⁵ Там само. – С. 203.

¹⁶ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2004. – С. 80.

¹⁷ Там само. – С. 83.

верхньої Двіни, середнього Дніпра й на Поліссі. Вони рано опинилися в українському державному об'єднанні, ними правила українська княжа династія.

Російські племена посіли північні землі на Сході, а там вже розжилися степовики, фінські племена монгольської раси. Але вони були дуже слабкі й швидко піддалися зросійщенню. Ця мішанина позначилася на росіянах. Навіть їхні історики пишуть, що, як народ, постали аж у XII-XIII століттях. За словами професора С. Платонова,

«змішання російських поселенців з фінськими туземцями не минуло безслідно для росіян. Вони перейняли деякі фізичні й духовні риси того племені, з якими ріднилися на нових місцях. Змінилися їх суто слов'янський тип і характер, утворилося ніби нове слов'янське плем'я. Це плем'я, до якого увійшли слов'яни різних областей і племен і деяка домішка фінів, називається великоросійським племенем»¹⁸.

Російські племена були відгороджені від українських густими величезними лісами, тому обидві ці мови розвивалися незалежно одна від одної, розвивалася кожна своєю дорогою, без якоїсь спільної доби, для якої нема місця в нашій історії. А отже, спільної руської мови, чи давньоруської, не було.

Але Київська Русь об'єднувала всі ці племена. І династія Рюриковичів поширилася на північ. Тож московські князі з цієї династії правили аж до 1613 року. Від нас туди й потрапила назва держави – Русь. Сталося це 1125 року після смерті Володимира Мономаха. Мови ж, як і племена, розвивалися самостійно.

До речі, назва Русь – це назва тих земель, де згодом постала Україна. Від цієї назви, стверджують учені, виникло багато слів. У багатьох джерелах про апостола Андрія наші землі названі Скіфією. Насправді, ж він там не бував. У «Повісті минулих літ» чітко сказано:

«Прибувши в Корсунь, побачив недалеко звідсіль Дніпровський лиман. Бажаючи потрапити в Рим, він дістався до Дніпровського лимана, звідкіля поїхав угору Дніпром і несподівано опинився на березі біля стін дніпровських гір».

¹⁸ Цит. за.: Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М. – 1961. – С. 86.

Та й самі наші предки в історичній повісті Романа Володимира «Андрій Первозваний», на яку неодноразово опирається Юрій Канигін, говорять:

«...кімерійці, народ Герросу, як писав про моїх пращурів Геродот, чи на зміну скіти, сармати, роксолани та ще й чимало інших назв нам начіпають чужинці, а ми не так себе од віку й роду називаємо – от, миряни з-над Дніпра, та й тільки».

Тут він побачив «соборну Русь» – русколанів, дулібів, антів, сарматів, полян – усіх тих, хто населяв наші землі. А на чолі їх стояв князь Рос. Від нього й походить назва нашої предковичної держави – Русь – розповідали святому старійшини. У своїй повісті Роман Володимир вусами діда Небіда пояснює Андрієві:

«Старі греки колись обзивали наш народ "герросами" або просто "росами". Тут і багацько рік подібного наймення, як от Рось, Роставиця, Роська – виходить, ота прикметна нашій землі назва десь уже зарання віків у нас закоренилась. Хто його зна? Кажуть, що від Роса, нашого предка, кімерійського князя могло піти. Я особисто думаю, що оте "рось", чи "рос", чи "роз", залежно, що за тим складом стоїть, означає щось велике, широке, що має схильність чи прикмету поширюватись; так, як і кажемо "розвинутись", "розцвісти", "розширитись" чи "розмай" з початкового "маю"».

Наша літературна мова почала стрімко розвиватися саме після 988 року, коли князь Володимир охрестив Русь. Нею послуговувалися й на півночі, проте народні мови йшли окремо. Митрополит Іларіон наводить приклад, коли старослов'янське слово «*вѣра*» на півдні вже в IX-X столітті вимовлялося як [в'іра]¹⁹. До заснування Москви ще 159 років.

Мовознавець Арнольд Грищенко посилається на думку Юрія Шевельова й виділяє три періоди у становленні української мови. Перший – VII-XI століття – протоукраїнська мова. Другий – XI, час появи перших писемних пам'яток – кінець XIV століття. Третій – кінець XIV-початок XIX століття. І четвертий – XIX століття-до сьогодні –

¹⁹ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова. – К., 2011. – С. 89.

нова українська мова. На цьому автор наголошує і у вступі до книжки «Сучасна українська літературна мова»²⁰.

Особливо спотворюватися історія почала після 1654 року, коли українці підпали під владу росіян. І щоб утримати верх над українцями, російські вчені повторюють або по-новому формулюють ті версії, які стверджують несамотійний розвиток української мови, і що була праруська мова, яка дала життя українській, російській та білоруській.

Тож, як бачимо, українська мова розвивалася разом із Церквою. Це як дві ріки, які текли наче паралельно, але раз-по-раз перетиналися, не змішуючись, проте збагачуючи одна одну. Коли українська вже чітко вирізнялася з-поміж інших слов'янських, починає формуватися її письмовий варіант. Творцями, як ми вже говорили, були Кирило й Мефодій, які спілкувалися теж слов'янською. Хоча вона вже дещо відрізнялася від тієї, яку формували наші предки. Звичайно, на основі своєї вони склали абетку і нею ж почали перекладати Священне Писання та богослужбові книги. Попри великий спротив пізніше та мова стала називатися церковно-, або старослов'янською. Вона була літературною, наші предки її розуміли. Але вона залишилася в книгах. Жива народна мова розвивалася й надалі. Оскільки церковнослов'янська була близькою і зрозумілою південним слов'янам, то і вимова була відповідно до народної, тобто така, яка перейшла в українську. Бо московської тоді ще не було. Навіть у XVIII столітті московські письменники сильно скаржилися, що українці через Церкву та школу заносять до їхньої мови чужу їм вимову. Митрополит Іларіон у своїй ще одній праці «Наша літературна мова» опирається на статтю А. Сумарокова «О правописаніи»: «Малоросіяны вместо «Тебе Господи» ѡ вместо «Господи помилуй» поють иногда «Господы помылуй». «І як це не дивно, а таки по московських церквах пішла наша українська вимова – наш наголос, наше [z], навіть наше [i] замість [ѣ]»²¹. До речі, і норми сучасної російської мови вимагають вимовляти слова «Бог», «Господи», «ага» не через проривний задньоязиковий [r], як в усіх інших російських словах, а через гортанний шумний щілинний [r], як в українській мові. Тож коли старослов'янська прийшла у церкви, народна мова уже мала слова, які дійшли і дотепер: «морок», «город», «олень», «печь», з часом, зви-

²⁰ Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1997. – С. 7.

²¹ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова. – К., 2011. – С. 83.

чайно, зазнавши змін. Чергування [г], [к], [х] на [ж], [ч], [ш] і [з], [ц], [с] – теж надбання української, запозичене від старослов'янської: «в руці», «на нозі», «в душі». Зберігся й кличний відмінок.

Урешті-решт народ відмовляється від незрозумілої мови і починає в XVI-XVII століттях переклад Священного Писання та інших книг українською. Але Москва чинить шалений спротив. 1721 року, як зазначає довідник «Українська мова. Енциклопедія»,

«цар Петро I затвердив указ Синоду про те, що в Києві і Чернігові книжки мають друкуватися тільки такою мовою, яка нічим не відрізняється від московської. Наступні синодальні укази все більше обмежували діяльність Києво-Печерської друкарні»²².

Тобто це була заборона друку староукраїнською літературною, на зміну якій поступово прийшла слов'яноруська мова. Але в той же час це нові основи для зародження нової української літературної мови. Потім Переяславська угода, якою Україну поневолила Москва, далі 1686, коли Українська Церква насильно приєднана до Москви. А 1690 року на Московському соборі осудили українські книжки. Собор наклав на них, як пише митрополит Іларіон, «прокляття и анафему». І ті книжки, які патріарх читав людям у церкві, попалили на площі. Наука Апостолів рідною нам мовою змовкла.

Але тодішні переписувачі, перекладачі, церковні діячі, яким своє, українське, було дорогим, не здавалися. Боротьба проти українського, розпочата в XVII ст., не закінчилася і досі. Валуєвський циркуляр і Емський укази відповідно від 30 липня 1863 р. й 30 травня 1876 р., але Бог дарує Україні видатних постатей – І. Котляревського і Т. Шевченка. Поема Котляревського «Енеїда» – перший друкований твір, написаний живою народною мовою. Тарас Шевченко став основоположником нової української літератури і української літературної мови.

Спробу відродити українську Церкву в другій половині 1917 року здійснила Всеукраїнська Православна Церковна Рада, до якої увійшли архієпископ Олексій (Дородніцин), протоієреї Василь Липківський та Олександр Маричів. Кількома місяцями раніше владика видав молитовник українською мовою. Служили спочатку старослов'янською, а з 1919 року запровадили в Богослужіннях сучасну українську.

²² Українська мова. Енциклопедія. – К.: Майстер-клас, 2011. – С. 346.

5 травня 1920 р. ВПЦР проголосила про своє відновлення як незалежної помісної церкви. Щоправда, висвячення на єпископів у них було неканонічним.

У грудні 1930 р. митрополит Іван Павловський написав листа до архієпископа Івана Теодоровича у США, в якому підтвердив факт самоліквідації Української Автокефальної Православної Церкви. До 1937 року розстріляли всіх діячів та вірних УАПЦ. Напередодні Другої світової війни були ліквідовані майже всі прояви УАПЦ в підрадянській Україні.

1942 року єпископи Польської Православної Церкви на чолі з архієпископом Полікарпом (Сікорським) відновлюють УАПЦ уже канонічно визнаними ієрархами. За богослужбову мову теж було взято українську. Але після війни діяльність Церкви заборонили комуністи. Єпископат і частина духовенства виїхали за кордон, де УАПЦ продовжувала діяти.

А про безпосереднє відродження і захист української мови заговорили 1989 року організатори абсолютно нової течії – Народного Руху України. 1990 року Верховна Рада прийняла Закон про мови, який проголошує українську державною.

1992 року митрополит Філарет (Денисенко) у підтримці двох архієреїв проголошують створення Української Православної Церкви Київського Патріархату. Цьому сприяє митрополит Луцький і Волинський Яків. Завдяки їм відроджена Українська Церква мала можливість канонічного висвячення на дияконів та священників. Церква одразу проголосила підтримку української мови. Її запровадили в Богослужіннях, українською почали перекладати духовні книжки, продовжуючи справу давніх угодників Божих. Бо, як зазначав митрополит Іларіон у книзі «Рідна мова»:

«Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога... За мовне винародовлення народу Церква несе найбільшу відповідальність»²³.

Українська мова – то мова, благословенна Богом. Якщо опиратися на свідчення Священного Писання, то можемо вважати, що історія нашого слова розпочинається значно раніше, аніж у VI столітті.

²³ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. – К., 2010. – С. 55-56.

«І раптом зчинився шум з неба, ніби від сильного вітру, і наповнив увесь дім, де вони перебували. І з'явилися їм розділені язики, мов вогненні, і спочили по одному на кожному з них. І сповнилися всі Духа Святого, і почали говорити іншими мовами, як Дух давав їм провіщати» (Діян. 2, 2-4).

І апостоли розійшлися усім світом. Тож Зішестя Святого Духа на апостолів можна вважати днем благословення української мови.

На наші землі вирушив ап. Андрій Первозваний. Його шлях проліг через багато земель. У Константинополі учень Христовий, як уже зазначалося, призначив єпископа – Стахія – одного з 70 учнів Христових. Це відбулося через два роки після заснування Церкви у Києві, тобто 67-го року після Різдва Христового. На Русь апостол Андрій прибув приблизно за 2-5 років до смерті. Відійшов до Господа він 70-го року. Ці цифри підтверджує Роман Володимир:

«У вас тут, може, й незнана наука Ісуса Христа, – тихо додав Андрій, – та вона поширюється в цілому світі з часу Христового воскресіння з мертвих, уже більше, ніж тридцять п'ять років тому за панування римського кесаря Тиверія».

Згідно з фактами, які навів у своїй книзі Юрій Канигін «Віхи священної історії», у Києві святий Андрій заснував Церкву 65-го року, а у Візантії – 67-го. Усі ці факти свідчать, що Українська Помісна Церква майже на тисячоліття старша, ніж прийнято вважати. А це ще один доказ, що православ'я слов'янських земель бере початок у сучасній Україні. Багатьох людей він навернув до Христової віри. Чи зміг би він зробити це чужою мовою? Звичайно, ні.

Про давність українських, або київських, земель свідчить ще один діалог повісті Романа Володимира «Андрій Первозваний», коли люди вказували Андрієві дорогу на села:

«Глибочиця, Лебедь, Киянка, які б іще, Клов, Хрещатик... Так, отче Андрію, всюди тут споконвіку наш рід сліди позалишав. Відомо, що й за троянської війни тут пращурі наші розжились, своїм хліборобством пильно займаючись».

Тож, як казав апостол Павло, «в церкві краще сказати п'ять слів зрозумілих, корисних і для інших, аніж силу слів чужою мовою». (1 Кор., 14, 19).

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
2. Голь. Н. М. Занимательный этимологический словарь для школьников. – М.-С.-П.: Сова. – 2007. – 544 с.
3. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа. – 1997. – 496 с.
4. Етимологічний словник української мови. К.: Наукова думка. – 1981-2012.
5. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Українська мова. Сучасний довідник. – Харків, 2012. – 656 с.
6. Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови в 4 томах. – Вінніпег, 1979.
7. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2004. – 436 с.
8. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова. – К., 2011. – 356 с.
9. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. – К., 2010. – 436 с.
10. Патерикъ Воыно-Почаевскій / Протоіерея А. Ф. Хойнацкого. – Житомир, 1997. – 496 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. / За ред. І. В. Муромцева. – К.: Майстер-клас. – 2011. – 400 с.
12. Шанский Н. М. В мире слов. – М.: Просвещение. – 1978. – 320 с.
13. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М. – 1961. – 404 с.
14. Рут М. Э. Этимологический словарь русского языка для школьников. – Екатеринбург. Москва. – 2009. – 286 с.